

Webrecensie BMGN 125:4 (2010)

Kirkels, C., *Architect van onderwijsvernieuwing. Denken en daden van Gerrit Bolkestein 1871-1956* (Amsterdam: Boom, 2008, 296 blz., ISBN 978 90 8506 631 6).

Op 12 januari 2009 presenteerde de jonge Nijmeegse historicus Casper Kirkels (1984) zijn studie over Gerrit Bolkestein (1871-1956), oud-minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1939-1945) en grondlegger van tal van naoorlogse onderwijsvernieuwingen die de karaktervorming en individuele ontwikkeling van het kind centraal zouden stellen. In de Haagse sociëteit De Witte werd het eerste exemplaar aangeboden aan diens kleinzoon, oud-politicus Frits Bolkestein, erfgenaam van het persoonlijk archief van zijn grootvader en initiatiefnemer tot het boek. Kirkels wil voornamelijk de onderwijsdenkbeelden van Gerrit Bolkestein verduidelijken, maar beoogt tegelijkertijd een 'biografische schets' te geven van het leven van de zoon van een gereformeerde melkboer aan het Amsterdamse Frederiksplein, die het schopte tot minister van Onderwijs. In die opzet is de auteur zeker geslaagd, al heeft het boek door deze dubbele benadering een wat hybride karakter gekregen en komt Bolkesteins persoonlijke leven er misschien wat bekaaid van af. Dat zijn niet eerder gepubliceerde Jeugdherinneringen als bijlage in het boek zijn opgenomen, maakt echter veel goed.

Historici schrijven niet vaak over onderwijs. Het is daarom zonder meer te prijzen dat Kirkels het leven van Gerrit Bolkestein heeft aangegrepen om de debatten over onderwijsvernieuwing in – ruwweg – de eerste helft van de twintigste eeuw systematisch te behandelen. Hij doet dat met enthousiasme en overtuiging. De hoofdpersoon van zijn boek leent zich daar ook voor. Het moet Kirkels als overtuigd 'Montessoriaan' uit het hart gegrepen zijn dat Bolkestein zijn onderwijsvisie in 1939, kort na zijn aantreden als minister, heeft samengevat met vier kernbegrippen: individualisering, zelfstandigheid, inzicht en karaktervorming. Deze begrippen zijn opmerkelijk actueel, al is het accent in het huidige debat over onderwijsvernieuwing sinds de déconfiture van het 'Nieuwe Leren' inmiddels voorzichtig verschoven naar het begrip 'kennis' – iets dat met Bolkesteins kernbegrippen overigens niet in tegenspraak is. Dat de oude Bolkestein in 1950 samen met Maria Montessori van de Amsterdamse Gemeente Universiteit een eredoctoraat ontving, zal

Kirkels met genoeg hebben opgeschreven.

Gerrit Bolkestein was eerst en vooral een sociale klimmer en een ijverig ‘stapelaar’. Na het lager onderwijs in Amsterdam genoot hij een opleiding tot onderwijzer aan het befaamde Nijmeegse protestants-christelijke internaat ‘de Klokkenberg’. Al op zijn negentiende werd hij in 1890 als leraar Frans op deze kweekschool benoemd. Na een betrekkelijk kort en ongelukkig uitstapje naar een particuliere ULO-school in Rhenen, waar hij ook een gezin stichtte, werd hij in 1901 weer benoemd in Nijmegen, ditmaal als leraar Nederlands aan de gemeentelijke HBS en aan de Rijkskweekschool. Bolkesteins leven moet daarnaast – net als dat van duizenden andere onderwijzers in de twintigste eeuw – decennialang voornamelijk uit avondlijke zelfstudie hebben bestaan. Het aantal ‘aktes’ dat hij behaalde, is althans onuitputtelijk. Bolkesteins droom bleef echter een studie aan de universiteit. Via een staatsexamen in 1904 slaagde hij er eindelijk in een wetenschappelijke studie Nederlands te beginnen aan de GU in Amsterdam. In 1907 behaalde hij er zijn kandidaatsexamen. Aan een doctoraal is hij nooit meer toegekomen. In 1917 werd Bolkestein Inspecteur voor het Middelbaar Onderwijs. In 1937 ging hij met pensioen.

Kirkels beschrijft uitgebreid hoe actief Bolkestein ook naast zijn betaalde werk was. Als redacteur van onderwijsbladen en opinietijdschriften én als enthousiast lid van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) legde hij een grenzeloze werklust aan de dag. De auteur maakt aannemelijk dat Bolkestein in alles wat hij deed, ook in zijn keuze voor de links-liberale VDB, gedreven werd door de sociale ethiek van het vrijzinnig-protestantisme waartoe hij zich sinds de late negentiende eeuw aangetrokken voelde. Gerechtigheid en naastenliefde waren daarin de sleutelbegrippen die Bolkesteins politieke oriëntatie bepaalden. Dat hij op ruim 67-jarige leeftijd nog bereid was het ministerschap van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen te aanvaarden in het in de zomer van 1939 geformeerde kabinet-De Geer, is dan ook met zekerheid door zijn protestantse verantwoordelijkheidsgevoel ingegeven, en niet door persoonlijke eerbij. Die was de bescheiden en zachtaardige Bolkestein namelijk vreemd. Bolkestein was eenvoudig van mening dat hij niet langs de kant kon blijven staan nu het land een beroep op hem deed en zich eindelijk de mogelijkheid voordeed dat vrijzinnig-democraten, katholieken en sociaal-democraten regeringssamenwerking aangingen.

Kirkels wijst er echter op dat Bolkestein wel degelijk hoopte de door hem al decennialang bepleite omvorming van het verkokerde, negentiende-eeuwse onderwijsstelsel naar een overzichtelijk, democratisch en toegankelijk

systeem te kunnen voorbereiden. Dat hem dat tijdens zijn ministerschap (1939-1945) niet is gelukt, kan Bolkestein niet worden aangerekend. In ballingschap in Londen ontwikkelde hij zich tot een kernminister van het oorlogskabinet. In twee goed geschreven hoofdstukken beschrijft Kirkels de vele crises waarin de Londense kabinetten van koningin Wilhelmina terecht kwamen en die de meeste ministers uiteindelijk de kop kostten – maar niet die van Bolkestein. Met Van Kleffens en Gerbrandy wist Bolkestein niet alleen politiek te overleven, maar zich dankzij zijn rust en democratische strijdvaardigheid ook tot een van de meest gezaghebbende figuren in Londen te ontwikkelen. Het meest ontroerend is de mededeling van Anne Frank in haar dagboek dat zij zich door een rede van Bolkestein voor Radio Oranje (maart 1944) gestimuleerd weet: hij heeft opgeroepen om dagboeken en brieven te bewaren als documentatie voor na de oorlog, en nu fantaseert ze hoe ze haar dagboek ooit tot roman zal omwerken.

Na de oorlog werd Bolkestein niet opnieuw minister. Wel diende de ‘grand old man’ van het onderwijs als persoonlijk adviseur van de onderwijsministers Van der Leeuw (1945-1946) en Gielen (1946-1948). Het was in die rol dat zijn invloed op de toekomstige ontwikkeling van het onderwijs misschien wel het grootst was. Het ‘Plan-Bolkestein’ dat hij onder Van der Leeuw ontwikkelde, werd tijdens zijn leven weliswaar niet meer in wetsvoorstellen omgezet, maar het zou de belangrijkste grondslag vormen van de in 1963 door minister Cals door de Kamer geloodste ‘Mammoetwet’. ‘Architect van onderwijsvernieuwing’ is dan ook het terechte predicaat dat Kirkels in deze boeiende studie aan Gerrit Bolkestein toekent.

Frits Rovers, Hogeschool van Amsterdam

Webrecensie BMGN 125:4 (2010)

Koning, Paula, *Erasmus op de markt* (Rotterdam: Ad. Donker, 2009, 120 blz., ISBN 978 90 6100 634 3).

Aan de hand van 42 boekprenten (waarvan de helft uit de zeventiende eeuw en de jongste uit 1828 stamt) illustreert Paula Koning de rijk geschakeerde beeldvorming van Erasmus. De prenten bevinden zich in de schitterende Erasmuscollectie van de Bibliotheek van Rotterdam. Het is zonder meer toe te juichen dat dit materiaal grotere bekendheid krijgt. Na een oriënterende inleiding wordt in een elftal hoofdstukken uiteengezet hoe in uitgaven en vertalingen van Erasmus' werken de aandacht op diens proteïsche reputatie gevestigd is geweest, waarbij in menig hoofdstuk weer van diverse facetten sprake is. De schrijfster maakt telkens duidelijk welk aspect van Erasmus' persoonlijkheid of diens werk aan de orde is en hoe zowel in ernst als in scherts daaraan gestalte werd gegeven. Het gaat om het onverwachte inzicht, de aardige perceptie of, soms, het hardnekkig misverstand.

Uiteraard heeft de schrijfster de prenten goed bekeken. Een gekromde pink is haar niet ontgaan: blijk van Erasmus' minachting voor zijn theologische criticasters. Noch ontsnapte een verdekt gehouden gekromde middelvinger aan haar aandacht, destijds geen obscene gebaar, maar teken van ironie. Wat tijdens zijn leven ter discussie kwam te staan, blijkt na zijn dood telkens weer aanleiding tot debat tussen aanhangers en pleitbezorgers van censuur. Waar Erasmus voortdurend erop hamerde dat hij de Kerk gehoorzaam was, kon dat niet voorkomen dat zijn werk herhaaldelijk werd gecensureerd en – ingevolge 'Trente' – op de Index werd geplaatst. De eerste – al snel ingetrokken – Index (waarop alle werken van Erasmus verboden werden verklaard) werd onder verantwoordelijkheid van Paus Paulus IV gepubliceerd. Helaas laat zij de mogelijkheid liggen het dilemma scherper te stellen door niet te vermelden dat deze Paulus IV in diens eerdere gesteldheid van Giancarlo Caraffa tot de kennissenkring van Erasmus had behoord en dat Erasmus zich herhaaldelijk gunstig over deze geleerde kerkvorst heeft uitgelaten.

Hoe attractief de inhoud ook is, er valt uiteraard wel wat te disputeren, Erasmus zou Erasmus niet zijn als dat niet zo was. De schrijfster suggereert dat Erasmus de door hem zo verguisde aanhangers van de uit Schotland afkomstige middeleeuwse haarklover Duns Scotus strijk en zet *Scoti* noemde